

ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВІВ У НАВЧАЛЬНІЙ РОБОТІ ЗІ СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ

Анотація. У статті висвітлені особливості та хід застосування дослідницького підходу до вивчення мотивів у навчальній роботі зі студентами-психологами. Здійснений огляд наукових публікацій за обраною темою; з'ясовано тематику та підходи до дослідження мотивів. Розглянуті особливості вивчення мотивів з позицій різних підходів. Висвітлена специфіка залучення студентів-психологів до дослідження мотивів. Зроблені висновки з проведеної роботи і намічені перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Ключові слова: навчальний процес, підготовка майбутніх фахових психологів, дослідницький підхід у навчальній діяльності, дослідження мотивів, формування фахової компетентності.

RESEARCH OF MOTIVATIONS IN EDUCATIONAL WORK WITH STUDENTS-PSYCHOLOGISTS

Summary. The article highlights the features and course of application of the research approach to the study of motives in educational work with students-psychologists. A review of scientific publications on the selected topic; the topics and approaches to the study of motives are clarified. Features of studying motives from positions of different approaches are considered. The expediency of developing an appropriate approach, which would not only allow students to master the necessary theoretical knowledge, but also to master the practical skills of the study of motives and indicate the possibilities of applying this knowledge. The study was an attempt to develop and implement an optimal approach to familiarizing students with the problem of studying motives, which would combine existing knowledge on this topic on a constructive basis, present them in an accessible and clear logical sequence, based on their needs for such knowledge. The existing level of knowledge and training requirements. The study provides both analytical and practical components; it is organized and conducted by the teacher, but with the maximum possible involvement of students. When studying this topic during classroom classes, they not only got acquainted with the available knowledge, but were involved in considering different approaches, discussing their features, finding strengths and possible shortcomings, and so on. However, even after getting acquainted with the available knowledge from the lecture course, students encounter considerable difficulties, to overcome which the practical part of the study is provided. During the practical part, students are maximally involved in the process of studying motives: perform the proposed tests, interpret the data obtained, analyze life situations, give examples to follow, etc. Due attention is paid to finding out what exactly the problems of clients can be solved by a practical psychologist related to the motivational sphere of personality. A study of the possibilities of forming motives was carried out: participants were offered motivational training of professional identity. The specifics of involving students in the study of motives are highlighted. The conclusions from the carried-out work are made and prospects of the further researches in this direction are outlined.

Keywords: educational process, training of future professional psychologists, research approach in educational activity, research of motives, formation of professional competence.

Постановка проблеми. Підготовка кваліфікованих фахівців у системі вищої освіти у даний час вимагає впровадження низки необхідних змін, що зумовлено вимогами сьогодення та необхідністю інтеграції України у світове співтовариство. З огляду на це майбутні фахівці в ході професійної підготовки повинні опанувати не тільки відомі теоретичні знання, у певній науковій сфері, але й практичні способи їхнього застосування, на належному рівні. Вказане повною мірою стосується і підготовки майбутніх фахових психологів, оскільки лише володіння необхідними теоретичними знаннями разом із найновішими практичними способами і методами їхнього застосування може забезпечити їм потрібний рівень професійної компетентності. Звідси впливає потреба надати їм належну підготовку до діяльності в ринкових умовах, при забезпеченні необхідної професійної компетентності та високої конкурентоспроможності. До актуальних вимог сьогодення належить і вміння працювати з мотива-

ційною сферою особистості; вказана обставина зумовлює актуальність і доцільність даного дослідження.

Мета роботи: висвітлити особливості та хід застосування дослідницького підходу до вивчення мотивів у навчальній роботі зі студентами-психологами.

Завдання дослідження:

- здійснити огляд наукових публікацій за обраною темою; з'ясувати тематику та підходи до дослідження мотивів;
- розглянути особливості вивчення мотивів із позицій різних підходів;
- висвітлити специфіку залучення студентів-психологів до дослідження мотивів;
- зробити висновки з проведеної роботи і намітити перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Дана робота є продовженням попередніх досліджень, із формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів, які були опубліковані раніше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед праць за темою дослідження варто відзначити, передусім, наступні публікації вітчизняних і зарубіжних науковців: І.Б. Адової [1], Д.А. Аширова [2], І.А. Васильєва [3], В.К. Вілюнаса [4], О.С. Гребенюка [9], С.А. Єрохіна [10], З.Б. Живко [11], С.С. Занюка [12], Е.П. Ільїна [13], І.В. Імедадзе [14], А.М. Колота [15], О.М. Леонтєва [16], О. Макаревича [17], А. Маслоу [18], Х. Хекхаузена [19–20], В.І. Чиркова [21], С.А. Шапіро [22–23], С.А. Шапіро і О.В. Шатаєвої [24], П.М. Якобсона [25]; можна також додати власні публікації [5–8] та деякі ін.

У цих працях детально розглянуті питання сутності мотивів, розглянуті їхні функції та психологічні характеристики; надано відомості про різні теорії мотивації; висвітлено основні проблеми, що постають при вивченні мотивів та створенні теорій мотивації; подано інформацію про методологію та методи дослідження мотивів; висвітлено прикладний аспект застосування знань про мотиви, а також розглянуті шляхи подолання труднощів, що виникають при вивченні мотивів, як і стан сучасних досліджень у даному напрямку. Одержана в результаті здійснення огляду публікацій інформація використана при організації і проведенні власного дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що основні підходи до дослідження мотивів у наявній науковій літературі з даної тематики висвітлені достатньо повно, інформації про те, як саме доцільно, оптимальним чином, ознайомлювати з цими знаннями студентів-психологів, ані викладу досвіду подібної роботи, не виявлено. Оскільки наявні відомості не дають цілісної картини явища, що вивчається, видається доцільною розробка відповідного підходу, який не лише дозволив студентам опанувати необхідні теоретичні знання, але й освоїти практичні навички дослідження мотивів, а також вказав можливості застосування цих знань. Дана обставина змушує до проведення самостійного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведене дослідження полягало у здійсненні спроби виробити та реалізувати оптимальний підхід до ознайомлення студентів із проблемою вивчення мотивів, який би дозволив поєднати наявні знання з даної теми на певній конструктивній основі, подати їх доступно й у чіткій логічній послідовності, виходячи з їхніх потреб у таких знаннях, наявного рівня знань і вимог професійної підготовки. У роботі максимально використано наявний досвід викладання, при реалізації запропонованого підходу ставилося завдання наблизити наукові теорії до повсякденного життя, щоб зробити їх зрозумілими для студентів. У проведеному дослідженні передбачено як аналітичну, так і практичну складову; воно організовується та проводиться викладачем, але з максимально можливим залученням студентів. Запропонований підхід апробовано при викладанні курсу «Загальна психологія» студентам, які навчаються за спеціальністю «Психологія», на 1-му курсі в Національному університеті «Львівська політехніка». Причому студенти мають можливість попередньо ознайомитися з матеріалом кожного заняття; оскільки

ки всі необхідні навчальні матеріали з даного курсу розміщені у «Віртуальному навчальному середовищі» закладу у вигляді Електронного навчально-методичного комплексу. При вивченні даної теми під час аудиторних занять вони не лише ознайомлювалися з наявними знаннями, а залучалися до розгляду різних підходів, обговорення їх особливостей, пошуку сильних сторін і можливих недоліків тощо. Однак повністю реалізувати дослідницький підхід виявилось дуже важко, в основному через брак знань і досвіду дослідницької роботи у студентів (тобто, в даному випадку, йдеться скоріше не про реалізацію дослідницького підходу, а про спробу розпочати його поетапне впровадження). Вироблена доцільна послідовність проведення дослідження, як подача й опрацювання теоретичного матеріалу, так і його практична складова, в скороченому вигляді, наведена далі.

Аналітична частина дослідження. Розпочати розгляд теми доцільно з розповіді про те, які у людини наявні спонукання до активності та чим вони відрізняються. Слід відзначити, що крім інстинктів і потреб у тварин немає інших чинників поведінки; кожен акт поведінки у них – це запрограмована певним чином відповідь на вимоги середовища: внутрішнього або зовнішнього. Проте зовсім інакше все це відбувається у людини, яка наділена свідомістю і, відповідно, здатністю планувати, спрямовувати та контролювати свої дії. Крім потреб, і відповідних їм спонукань, у неї наявні також інші чинники поведінки, які називаються мотивами. Необхідно дати визначення поняття «мотив» і пояснити, що спільного у нього з потребами і чим мотиви відрізняються від них. Доречно також відзначити, що існують також зовнішні спонукання до активності, які називаються «стимули», і їх не можна плутати з мотивами. Далі, щоб підтвердити важливу роль мотивів – як у регуляції поведінки, так і в житті людини загалом – потрібно перевести виклад на розповідь про функції мотивів, і надати інформацію про основні з них, дати пояснення і навести приклади.

Особливо ретельно варто розглянути питання при вирішенні проблеми створення класифікації мотивів. Оскільки дана проблема ще не вирішена, існує низка підходів до її вирішення, як і кілька різних спроб створити таку класифікацію. Окресливши важливість проблеми, потрібно навести приклади спроб її вирішення, варто також зупинитися детальніше на сучасних підходах до вирішення вказаної проблеми (див., напр.: [5]). Доцільно поцікавитися думкою студентів з приводу перспективності запропонованого підходу, запросити до дискусії щодо інших можливостей вирішення проблеми.

Далі потрібно розповісти про систему мотивів, та інших спонук до активності, які в сукупності становлять мотиваційну сферу особистості: навести визначення, дати необхідні пояснення та ін. Тут же варто висвітлити сутність наступних термінів: «мотивація», «полімотивація», «мотивування», «мотиваційна сфера особистості»; пояснити взаємозв'язок цих понять та явищ, які вони позначають.

Вкрай важливо висвітлити прикладний аспект теми, і детально розповісти про формування мотивів, зокрема, про механізм дії цього

процесу, його стадії, їх особливості тощо [6 – 8]. Особливо слід наголосити, що людина нічого не робить без відповідного на те мотиву. Тому, вміючи мотивувати, тобто формувати мотиви, можна керувати людьми, що широко використовується на практиці: в педагогіці, освіті, на виробництві, а ще при побудові стосунків тощо. Необхідно влаштувати дискусію з цього приводу і поцікавитися думкою студентів щодо висловлених положень. Виникає питання: як можна формувати необхідні мотиви? Відтак, слід перенести виклад матеріалу на висвітлення теорій мотивації.

При розгляді цього питання передусім потрібно відзначити, що теорія повинна пояснювати сутність даного явища, його динаміку тощо (як було, наприклад, із теоріями потреб); натомість прикладні теорії мотивації створювали з іншою метою: вивчити, як мотивувати працівників до високоефективної праці. Практично кожен фахівець, що займався питаннями налагодження виробництва, змушений був займатися проблемою мотивації. Навівши відомості про розробку існуючих теорій: змістовних і процесуальних, виклад слід перенести на розповідь про прикладні теорії мотивації, передусім ті, які до сьогодні не втратили свого значення і застосовуються на практиці. До них відносять: теорію очікувань В. Врума, теорію справедливості С. Адамса і комплексну теорію Л. Портера і Е. Лоулера. Опитування студентів щодо їхньої думки з приводу кожної з них неминуче переходить у дискусію.

Далі можна перейти до викладу проміжних висновків, що слідує із аналітичної частини дослідження, відзначити, що врахування теорій мотивування в процесі управління людьми сприяє вибору дієвих та обґрунтованих стимулів, всебічному моніторингу потреб працівників, покращенню умов праці, оптимальному поєднанню зацікавленості персоналу та продуктивності його праці, досягнення організаційних цілей на всіх рівнях тощо.

Практична частина дослідження. Необхідність її розробки і впровадження зумовлена тим, що навіть після ознайомлення з наявними знаннями з лекційного курсу слухачі зустрічаються з чималими труднощами, наприклад, при спробі виконати контрольну роботу на дану тему. Для подолання виявлених труднощів майбутнім психологам запропоновано низку завдань, поданих у міру зростання їхньої складності. Як і під час вивчення теоретичного матеріалу, студенти самі задіяні у процесі освоєння необхідних знань; короткий зміст практичних завдань наведено далі.

1. На занятті передбачено виконати запропоновані тести на виявлення домінуючих мотивів: вибору професії та навчальної діяльності. Студентам потрібно провести обрахунок одержаних результатів, одержані дані інтерпретувати і зробити висновки з проведеної роботи; результати оголошуються й обговорюються.

2. Слухачам запропоновано назвати основні події власного життя, і навести міркування з приводу: якими мотивами була зумовлена кожна з них. Охарактеризувати кожен із названих мотивів із позицій їх основних особливостей; розповісти, як вказані мотиви були сформовані, а також в яких умовах вони актуалізувалися. Назвати, які завдання вирішувалися при реалізації

кожного з мотивів, на вирішення якої проблеми чи досягнення якої мети спрямовані.

3. Навести приклади найважливіших людей, яким доводилося протягом життя перебувати в числі прикладу для наслідування. Чому саме вдалося у них навчитися? Навести думки з приводу: Чому і як саме вони вплинули на формування мотиваційної сфери? Як сформувалися ті чи інші її компоненти?

4. Студентам запропоновано поміркувати над тим, що сприяло формуванню мотивів вибору професії. Необхідно навести думки з приводу: коли вони почали задумуватися над вибором своєї майбутньої професії? Які варіанти розглядалися? Які саме чинники зумовили вибір? Хто вплинув на вибір професії і яким чином? Які пропонувалися альтернативні варіанти? Як батьки сприйняли зроблений вибір?

5. Студентам запропоновано навести міркування про те, які перспективні досягнення та відповідні їм види діяльності є актуальними для них на даний момент або стануть такими у найближчому майбутньому. Чи наявні відповідні мотиви, необхідні для досягнення бажаного? Яким чином вони можуть бути сформовані, що необхідно зробити для цього?

6. Слухачам потрібно долучитися до дискусії про те, які проблеми клієнтів може вирішувати професійний психолог застосовуючи знання про мотиви. Які прийоми та способи можна використати при роботі з мотиваційною сферою особистості? Як скласти програму розвитку необхідних мотивів, які пункти вона повинна містити? Які умови є необхідними для її успішного виконання і як їх можна забезпечити?

7. Дослідження можливостей формування мотивів: учасникам запропоновано мотиваційний тренінг професійної ідентичності. Передбачено з'ясувати провідні мотиви до опанування обраною професією; а також методику формування професійно значущих мотивів. Після проведення тренінгу доцільно влаштувати обговорення, як процес його перебігу, так і одержані результати; варто також намітити шляхи подальшого формування необхідних мотивів.

8. На занятті влаштовано показ фільму «Принцеса льоду»; за результатами спостереження необхідно скласти психологічну характеристику мотиваційної сфери головного персонажу. Про яку мотивацію йдеться? Як це проявляється? Які має наслідки? Запропоновано навести свої міркування з приводу того, як формуються такі мотиви і мотивація та як вони впливають на прояви життєдіяльності особистості, зокрема, визначають її подальше життя.

Стосовно результату вивчення даної теми, із застосуванням запропонованого підходу, варто відзначити наступне. Майбутнім психологам наочно продемонстровано зв'язок знань, наявних із даної теми, на різних етапах розвитку знань про мотиви, із реальним життям. Студенти мали змогу долучитися до процесу дослідження, при цьому показати свої знання та бажання їх накопичувати, проявити наявну мотивацію, а відтак значно краще засвоїли поданий матеріал, і побачили реальні можливості застосування одержаних знань. Деякі з них виявили бажання виконати додаткові, творчі завдання з даної теми, які також були

запропоновані, інші побажали взяти участь у науково-дослідній роботі та продовжити дослідження мотивів та процесу їхнього формування.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні висновки:

1. Огляд наукових публікацій за темою дослідження дозволив встановити, що в працях науковців наявні необхідні напрацювання, які дозволяють обґрунтувати і реалізувати дослідницький підхід до вивчення мотивів у навчальній роботі зі студентами.

2. Застосування запропонованого підходу в процесі викладання студентам-психологам даної теми дозволило поглибити наявні знання, а

також виявити і задіяти наявну у них мотивацію до навчання, що дозволило подолати низку труднощів, які виникають у навчальному процесі.

3. Впровадження запропонованого підходу дозволяє підняти інтерес до вивчення даної теми у студентів, допомагає поглибити наявні знання та має позитивний вплив на залучення їх до досліджень у даному напрямку, а також на процес формування їхньої професійної компетентності загалом.

У майбутньому передбачено здійснити вдосконалення запропонованого підходу, враховуючи результати його апробації, та рекомендувати до впровадження в процес підготовки майбутніх фахових психологів.

Список літератури:

1. Адова И.Б. Инструментарий успешного менеджера: диагностика мотивации трудовой деятельности и вознаграждения персонала : учеб.-метод. пособие для слушателей программ доп. проф. образования. Новосибирск : Изд-во НГТУ, 2016. 152 с.
2. Аширов Д.А. Трудовая мотивация : учеб. пособие. Москва : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. 448 с.
3. Васильев И.А., Магомед-Эминов М.Ш. Мотивация и контроль за действием. Москва : Изд-во МГУ, 1991. 144 с.
4. Вилюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека. Москва : Изд-во МГУ, 2000. 288 с.
5. Вintiюк Ю.В. Обґрунтована класифікація мотивів: труднощі створення і шляхи їхнього подолання. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2008. № 11. С. 278–287.
6. Вintiюк Ю.В. Формування мотивації до здорового способу життя у студентів. *Здоровий спосіб життя*. 2008. № 25. С. 12–16.
7. Вintiюк Ю.В. Формування мотивації відмови від тютюнопаління у нікотинозалежних осіб в студентському середовищі. *Здоровий спосіб життя*. 2009. № 35. С. 12–17.
8. Вintiюк Ю.В. Формування мотивів. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2009. № 12. С. 235–244.
9. Гребенюк О.С. Проблемы формирования мотивации учения и труда. Москва : Феникс, 1992. 298 с.
10. Єрохін С.А., Нікітін Ю.В., Нікітіна І.В. Концепція професійної мотивації студентів як фактора конкурентності на ринку праці. *Науковий юридичний журнал*. № 1(1). Частина II. Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2011. С. 20–27.
11. Живко З.Б. Проблематика матеріальної мотивації праці в сучасному менеджменті підприємства. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія проблеми економіки і управління*. 2009. № 640. С. 271–278.
12. Занюк С.С. Психологія мотивації : Навч. посібник. Київ : Либідь, 2002. 304 с.
13. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 512 с.
14. Имедадзе И.В. Проблемы полимотивации поведения. *Вопросы психологии*. 1984. № 6. С. 87–94.
15. Колод А.М. Мотивация персонала : підручник. Київ : КНЕУ, 2002. 337 с.
16. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы, эмоции. Москва : ЧеРо, 2002. 346 с.
17. Макаревич О. Мотивация як підґрунтя дій особистості. *Соціальна психологія*. 2006. № 2(16). С. 134–141.
18. Маслоу А. Мотивация и личность : пер. с англ. 3-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 352 с.
19. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижений. Санкт-Петербург : Речь, 2001. 240 с.
20. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: В 2-х т. Москва : Смысл, 2003. 860 с.
21. Чирков В.И. Самодетерминация и внутренняя мотивация поведения человека. *Вопросы психологии*. 1996. № 3. С. 116–131.
22. Шапиро С.А. Мотивация и стимулирование персонала. Москва : Гросс Медиа, 2005. 224 с.
23. Шапиро С.А. Основы трудовой мотивации. Москва : Кронус, 2012. 256 с.
24. Шапиро С.А., Шатаева О.В. Практикум по дисциплине «Мотивация трудовой деятельности» : учеб. пособие. Москва; Берлин : Директ-Медиа, 2015. 87 с.
25. Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. Москва : Просвещение, 2003. 317 с.

References:

1. Adova, Y.B. (2016). *Ynstrumentaryi uspeshnoho menedzhera: dyahnostyka motyvatsyy trudovoi deiatelnosti y vohnahrashdeniya personala* [Toolkit of a successful manager: diagnostics of work motivation and staff remuneration]: ucheb.-metod. posobyе dlia slushatelei prohramm dop. prof. obrazovanyia. Novosybyrsk: Yzd-vo NHTU, 152 p. (in Russian)
2. Ashyrov, D.A. (2005). *Trudovaia motyvatsyia* [Labor motivation]: ucheb. posobyе. Moskow: TK Velby, Yzd-vo Prospekt, 448 p. (in Russian)
3. Vasylev, Y.A., & Mahomed-Emynov, M.Sh. (1991). *Motyvatsyia y kontrol za deistvyem* [Motivation and action control]. Moskow: Yzd-vo MHU, 144 p. (in Russian)
4. Vyliunas, V.K. (2000). *Psykhologhycheskye mekhanyzmy motyvatsyy cheloveka* [Psychological mechanisms of human motivation]. Moskow: Yzd-vo MHU, 288 p. (in Russian)
5. Vintiuk, Yu.V. (2008). *Obgruntovana klasyfikatsiia motyviv: trudnoshchi stvorennia i shliakhy yikhnoho podolannia* [The classification of motives is substantiated: difficulties of creation and ways of their overcoming]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiа filosofski nauky*, no. 11, p. 278–287. (in Ukrainian)
6. Vintiuk, Yu.V. (2008). *Formuvannia motyvatsii do zdorovoho sposobu zhyttia u studentiv* [Formation of motivation for a healthy lifestyle in students]. *Zdorovyi sposib zhyttia*, no. 25, p. 12–16. (in Ukrainian)
7. Vintiuk, Yu.V. (2009). *Formuvannia motyvatsii vidmovy vid tiutiunopalinnia u nikotynouzalezhenykh osib v studentskomu seredovyshchi* [Formation of motivation to quit smoking in nicotine addicts in the student environment]. *Zdorovyi sposib zhyttia*, no. 35, p. 12–17. (in Ukrainian)

8. Vintiuk, Yu.V. (2009). *Formuvannia motyviv* [Formation of motives]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filosofski nauky*, no. 12, p. 235–244. (in Ukrainian)
9. Hrebenuk, O.S. (1992). *Problemy formirovaniia motyvatsyiv uchenyia y truda* [Problems of the formation of motivation for learning and labor]. Moscow: Fenyks, 298 p. (in Russian)
10. Ierokhin, S.A., Nikitin, Yu.V., & Nikitina, I.V. (2011). *Kontsepsiia profesiinoi motyvatsii studentiv yak faktora konkurentnosti na rynku pratsi* [The concept of professional motivation of students as a factor of competitiveness in the labor market]. *Naukovyi yurydychnyi zhurnal*, no. 1(1), chastyna II. Khmelnytskyi: Vydavnytstvo Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni B. Khmelnytskoho, p. 20–27. (in Ukrainian)
11. Zhyvko, Z.B. (2009). Problematyka materialnoi motyvatsii pratsi v suchasnomu menedzhmenti pidpriemstva [Problems of material motivation of work in modern enterprise management]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriya problemy ekonomiky i upravlinnia*, no. 640, p. 271–278. (in Ukrainian)
12. Zaniuk, S.S. (2002). *Psykhologia motyvatsii* [Psychology of motivation]: Navch. posibnyk. Kyiv: Lybid, 304 p.
13. Ylyn, E.P. (2008). *Motyvatsyia y motyvy* [Motivation and motives]. Sankt-Peterburg: Pyter, 512 p. (in Russian)
14. Ymedadze, Y.V. (1984). *Problemy polymotyvatsyiv povedenya* [Problems of polymotivation behavior]. *Voprosy psykholohyy*, no. 6, p. 87–94. (in Russian)
15. Kolot, A.M. (2002). *Motyvatsiia personalu* [Motivation staff]: pidruchnyk. Kyiv: KNEU, 337 p.
16. Leontev, A.N. (2002). *Potrebnosti, motyvy, emotsyy* [Needs, motives, emotions]. Moscow: CheRo, 346 p. (in Russian)
17. Makarevych, O. (2006). *Motyvatsiia yak pidgruntia dii osobystosti* [Motivation as the basis of personality actions]. *Sotsialna psykholohiia*, no. 2(16), p. 134–141.
18. Maslou, A. (2003). *Motyvatsyia y lychnost* [Motivation and personality]: per. s anhl. 3-e yzd. Sankt-Peterburg: Pyter, 352 p. (in Russian)
19. Khekkhauzen, Kh. (2001). *Psykhohyia motyvatsyiv dostyzhenni* [Psychology of achievement motivation]. Sankt-Peterburg: Rech, 240 p. (in Russian)
20. Khekkhauzen, Kh. (2003). *Motyvatsyia y deiatelnost* [Motivation and activity]: V 2-kh t. Moscow: Smysl, 860 p. (in Russian)
21. Chyrkov, V.Y. (1996). *Samodeterminatsyia y vnutrenniaia motyvatsyia povedenya cheloveka* [Self-determination and intrinsic motivation of human behavior]. *Voprosy psykholohyy*, no. 3, p. 116–131.
22. Shapyro, S.A. (2005). *Motyvatsyia y stymulirovanye personala* [Motivation and incentives for staff]. Moscow: Hross Medya, 224 p. (in Russian)
23. Shapyro, S.A. (2012). *Osnovy trudovoi motyvatsyiv* [Basics of Labor Motivation]. Moscow: Kronus, 256 p. (in Russian)
24. Shapyro, S.A., & Shataeva, O.V. (2015). *Praktykum po dystsypline «Motyvatsyia trudovoi deiatelnosti»* [Workshop on the discipline "Motivation of work"]: ucheb. posobyie. Moskva; Berlyn: Dyrekt-Medya, 87 p. (in Russian)
25. Iakobson, P.M. (2003). *Psykhohyicheskye problemy motyvatsyiv povedenya cheloveka* [Psychological problems of motivation of human behavior]. Moscow: Prosveshchenye, 317 p. (in Russian)